
Література

1. Гвардини Р. Конец нового времени / Р.Гвардини // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С.127-163.
2. Гусев В.І. Західна філософія Нового часу. XVII-XVIII ст.: Підручник. / В.І. Гусев. – 2-е вид., стереотипне – К.: Либідь, 2000. – 368 с.
3. Можейко М.А. Деизм / М.А.Можейко // Новейший философский словарь. – Минск: Книжный дом, 2003. – С. 290.
4. Паскаль Б. Мысли / Б. Паскаль; [пер. с фр. Ю.Гинзбург]. – М: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: Издательство «Фолио», 2001. – 590 с.
5. Степин В. С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция / В.С.Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
6. Степин В.С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В.С.Степин // Вопросы философии. – 1989. – №10. – С.3-18.
7. Фромм Э. Бегство от свободы / Э.Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 272 с.
8. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; [пер. с фр.]. – М.: Прогресс, 1997.
9. Щитцова Т.В. Паскаль / Т.В. Щитцова. – История филологии. Энциклопедия. – Минск: Книжный дом, 2002. – С.765-767.

Summary

Yaremchuk S. Theoretical and Word Outlook Basis of the Correlation of Religion and Morality in the Humanitarian-Scientific Paradigm of New Age. The author examines the main positions of thinkers of New Age concerning the correlation between the Religion and Morality. In the article is accenting, that in the humanitarian- scientific paradigm of this period were the contradiction opinions to this correlation. Accordance with the rationalism position the moral values didn't depend on the God's Providence. The man can to lead of nature, to define needs, interests with own mind. At the same time is the evidently rationalism, the critical relation to the possibility of mind and accent to belief in the moral sphere of people life. In the article illustrates that the philosophers of New Age tried to interpret the moral as the objective law and as the subject-private phenomena at the same time. Keywords: faith, grace, love, morality, religion, truth.

УДК 28

© Олена Комленко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЖЕРЕЛА МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

Іслам більше, ніж інші світові релігії, пов'язаний з правом. У конституціях багатьох мусульманських країн ісламське віровчення проголошене державною релігією. Тож активний розвиток різних напрямків і шкіл у мусульманському праві призвів до побоювання, що воно може втратити єдині принципи і розчинитись у безлічі окремих думок. Щоб протидіяти цьому, було створено вчення «чотирьох коренів», завдяки чому було створено єдину систему його джерел. Відповідно до цього вчення, “чотири корені” мусульманського права – це Коран, сунна, іджма та кійас. У статті розкриваються джерела мусульманського права з погляду їх соціально-релігієзнавчого контексту. Ключові слова: Коран, сунна, іджма, кияс, цивілізація, доктрина.

Історія вивчення джерел мусульманського права є досить розробленою. Вона досліджувалася цілою низкою вчених. Як відомо, головними джерелами мусульманського права релігійно-правові школи визнають Коран і суну, які у свою чергу тісно пов'язані з релігійними та моральними настановами і нормами.

В ісламі Коран це не тільки релігійна книга, а й така, що упродовж століть у багатьох країнах Сходу була джерелом їх життєвої мудрості. А.Авксент'єв визначає Коран, як божественне вчення, що містить у собі основні істини [див.: 1, с.5]. Інший дослідник Г.А.Аш-Шейбані вважає Коран і суну головними джерелами ісламу, які дають змогу здобути знання та керуватись у повсякденному житті [2, с.12-13].

Вплив Корану на духовний і суспільний розвиток народів Сходу дає право віднести його до найцінніших здобутків культурного поступу всього людства. Він містить регламентації релігійних обрядів, моральні приписи і правові настановлення, визначає звичаї і традиції,

---

найважливіші моменти способу життя та манери поведінки. Регулюючи всі сфери життя, Коран своїми оповідями, настановами, наказами та заборонами формує людську моральність та етичні норми в суспільстві. Тому *метою* статті є здійснення соціально-релігійного аналізу джерел мусульманського права.

Іслам – одна з найбільш поширених у світі релігій, яка має величезний потенціал для свого розвитку, і на початку XXI ст. помітно зростає її вплив на політичні, економічні та культурні процеси й на міжнародні відносини. Мусульманська релігія має свою розвинуту культуру, яка у свою чергу спирається на шариат. Процеси і зміни, які відбуваються в мусульманському світі, викликають зацікавленість серед певної частини світового співтовариства.

Активізація соціальної та релігійної діяльності мусульман вимагає формування концептуального підходу до вивчення ісламу. У наш час українські вчені мають певні здобутки у дослідженнях Корану, вивченні окремих течій і шкіл в ісламі, в аналізі взаємозв'язку ісламу зі світовою політикою і політичними процесами в окремих країнах, розробці питань історії ісламу та мусульманської цивілізації. Існує безліч публікацій, присвячених можливостям і перспективам діалогу між мусульманами і християнами. Однак багато питань з вивчення ісламу ще залишається поза увагою дослідників.

Крім того, іслам найбільш близько стискається з державою та правом. Сполучною ланкою тут є мусульманське право та ісламська ідеологія. У свою чергу, підкреслюючи державний характер ісламу, мусульманське право завжди було в центрі його вчення та сприймалося не тільки як система норм, а й як універсальна політико-правова доктрина. У конституціях багатьох мусульманських країн ісламське віровчення проголошено державною релігією, а окремі норми шариатського права увійшли в державні правові кодекси. Здавалося б, що у такій конституційній фіксації немає потреби, але більш уважний аналіз постулатів і принципів ісламу доводить, що ця релігія є універсальним віровченням, і тому мусульмани вважають недоцільним відокремлення державних законів від релігійних. Важливим є не тільки дослідження шариату і його частин, оскільки це не дає досліднику повної картини вчення ісламу; набагато важливіше спочатку ознайомитись з основними і додатковими джерелами мусульманського права.

Активний розвиток різних напрямків і шкіл у мусульманському праві призвів до побоювання, що воно може втратити єдині принципи і розчинитися в безлічі окремих думок. Щоб протидіяти цьому, відомий учений Аш-Шафія сформулював учення “чотирьох коренів” мусульманського права, завдяки якому юристи одержали єдину систему його джерел. Відповідно до цього вчення, “чотири корені” мусульманського права – це Коран, сунна, іджма та кійяс [див.: 1].

Ряд учених у складі мусульманського права виділяють дві групи взаємопов'язаних норм:

– по-перше, це норми, які становлять юридичні приписи Корану та сунни, це однозначно визначені приписи, які навіть теоретично не допускають будь-якого іншого тлумачення. Цю категорію складають правила, що стосуються релігійного культу, та лиш окремі з норм, які регулюють взаємовідносини між людьми. Норми цієї категорії постають однозначно зрозумілими правилами поведінки, які повинні беззаперечно застосовуватися на практиці.

– по-друге, це норми які становлять абстрактні й не досить зрозумілі приписи. Вони не тільки допускають різне тлумачення їхнього змісту, а й передбачають їх конкретизацію з метою регулювання поведінки людей у кожній конкретній ситуації.

Упродовж багатьох століть Коран був для віруючих мусульман не тільки релігійною книгою, а й джерелом їх життєвої мудрості. Адже це Писання являє собою збірку проповідей, виголошених Мухаммадом у формі «пророцьких одкровень» [2, с.26], що були виголошені упродовж 610-632 рр. у Мекці та Медині. У своєму значенні слово «Коран» означає «читати вголос речитативом, декламувати» [3, с.4], а назва Корану утворена від дієслова «караа», що означає «читати», «збирати», «зв'язувати», «поєднувати». Доказом на користь цього слугує те, що аяти Корану подібні та пов'язані між собою, а його текст є римована проза.

Саме слово Коран зустрічається у тексті священного Писання: «В місяць Рамадан був дарований Коран – ясний доказ керівництва» [2:185]. У двомовному виданні Корану М.Маулана наведено понад тридцять назв і епітетів, якими характеризується Писання: «славний», «мудрий», «високошановний» та ін. Якими б словами і виразами не іменували Коран, він складається з божественних слів та аятів, які є по суті чудодійними і посланими Пророку ісламу шляхом Одкровення, зібраними у звитки та доведеними до нас у певній послідовності.

Згідно з ісламською доктриною за своїм змістом і формою Коран трактується як чудесна та існуюча вічно книга, як сам Бог, як його «слово» [див.: 2, с.70; 9, с.6; 48, с.15]. Підтвердженням істинності пророцького одкровення є те, що до своїх прибічників Мухаммад звертається із закликом створенням щось подібного до Корану: «Якщо ж ви сумніваєтеся в

істинності того, що Ми послали рабу нашому, то явіть суру, рівну сурі Корану, і покличте своїх свідків крім Аллаха, якщо ви справедливі» [2:23], «Якщо б об'єднали зусилля люди і джини, щоб скласти щось, подібне Корану, це їм би не вдалося, якби навіть вони і допомагали один одному» [17:88], саме ці сури є доказом догмату щодо чудесності та несотворенності (іджаз аль – Кура 'н). Саме термін «іджаз аль – Кура'н» відіграв велику роль у мусульманській догматиці, як одне з ключових понять в обґрунтуванні пророчої місії Мухаммада. В ході цієї полеміки було розроблено твердження про «чудесність» і «знамення» [4, с.89]. Тим самим підтверджується, що саме Коран є найважливішим доказом пріоритету мусульманської доктрини, як вічне «диво», та як головне «божественне знамення».

Концепція «ас-саффа», що була розроблена в шіїтському суспільстві, підтверджувала, що Коран не є недосконалим і досконалим у формальному відношенні, проте Аллах позбавив суспільство здатності (сарафа хум'ан) створювати щось подібне у період пророчої місії Мухаммада. Таке поняття супроводжувалося розвитком уявлення про принципову недосконалисть людиною досконалості коранічного стилю (назм) і композиції (та'ліф.)

Письмове складання Корану відбувалось упродовж кількох десятиліть, проте створення остаточної редакції відбулося лише за часів третього праведного халіфа Усмана. У священному Писанні є твердження, які були запозичені ще з ранніх пам'яток Сходу. Коран поділений на 114 розділів – сур, кожна з яких складається з аятів. Загальна кількість аятів у найдавніших списках коливається в межах від 6204 (у басрійському списку) до 6236 (у кувейтському, індійському та в інших списках). Аяти, в яких викладано твердження, що стосуються халяля (дозволеного), хараму (забороненого), саяята (молитви), Рамадану (посту), закята (милостині) та хаджу (паломництва), були для всіх зрозумілими і не потребували додаткового роз'яснення: «Ми полегшили його для твоєї мови, щоб ти міг тішити богобоязливих і застерігати людей упертих» [19: 97]. Такі аяти і називалися “аль-мухкам” [5]. Однак у друкованому вигляді, як правило в загальноприйнятих кількості аятів становить 6226 або ж 67238 аятів. Із загальноприйнятих сур 93 були даровані Мухаммаду в Мецці, а 21 – в Медині. Під час прощального хаджу Пророка 110 сура була йому дарована в Мецці, хоча її відносять до мединського періоду.

Залежно від часу дарування, сури Корану діляться на дві групи: мекканські та мединські.

Мекканські сури – це сури Корану, які були послані під час перебування пророка Мухаммада в Мецці з 610 до 622 року. Всього таких сур 86. Мекканські сури, які були послані упродовж перших тринадцяти років пророцтва, в основному стосуються проблем віри в одиничність Аллаха, у майбутнє життя, в пророцтво Мухаммада; морально-етичних аспектів (милосердя, духовності, правдивості, скромності, смиренності, богобоязливості), а також смерті, звільнення рабів, споглядання природи і т.д. Мекканські сури фактично не містять у собі законів, проте вони становлять їх основу.

В одкровеннях мединського періоду велике значення відводиться соціальним, економічним питанням, проблемам війни і світу, права, родинним стосункам. Божественні веління у ряді випадків посилалися поступово, від легших форм до складніших, наприклад, спочатку мусульмани молилися двічі в день, а потім прийшло веління про п'ятикратну молитву. Відповідно до реальних обставин Аллах міг послати одкровення, яке мало тимчасовий характер (мансук), а потім скасувати його і замінити новим (насіх). Послання Корану частинами сприяло кращому сприйняттю його народом, полегшувало вивчення і практичне застосування Корану в повсякденному житті. Сури мединського періоду в основному містять численні культові, юридичні та етичні приписи, оскільки саме в Медині Пророк став реалізовувати релігійно-правові норми ісламу «Якщо ви будете відхилятися від великих гріхів, що забороняються вам, ми позбавимо вас від ваших злих діянь і введемо вас шляхетною дорогою» [4:31].

Композиційно сури мекканського та мединського періодів не відокремлені, вони є переплетеними. Так, наприклад, у Корані перша сура мекканського періоду «Відкриваюча», а за нею розташовані чотири сури мединського періоду, які у свою чергу складають п'яту частину всього священного Писання.

Поряд із релігійно-моральними приписами священне Писання містить і правові норми, де від імені Аллаха ведеться мова про спосіб життя та поведінку мусульман: «Ми послали Коран, подібно з книгою звітів арабською мовою. Якщо ж ти підеш за їх низинними бажаннями, після того як тобі було даровано знання (тобто Коран), то Аллах не прийде тобі на допомогу і не буде заступником» [13:37]. Більша частина правових приписів має казуальний характер і являє конкретні тлумачення. Однак багато настанов мають невизначений вид і можуть набувати різного смислу, залежно від того, який зміст у них вкладається. Коран закріпив божественною санкцією результати тривалого процесу перебудови соціальної дійсності, домінуюче становище

інститутів і норм, які вже існували в суспільстві центрів внутрішньої частини Аравії [див.: 6 с.35].

Отже, під час мекканського періоду Коран містив релігійні та моральні приписи, які ґрунтуються на конкретних соціальних і політичних потребах сформованої мусульманської громади. Мединський період характеризується створенням соціальної догматики, що стосувалася соціальних і економічних норм, які необхідні були для формування та функціонування мусульманської цивілізації. Також приписи мединського періоду висвітлюють правові норми суспільного життя мусульман.

Окрім Корану, суна є другим джерелом мусульманського віровчення та права. Арабське слово суна означає «образ», «дорога», «життєвий шлях» – приклад життя Мухаммада як зразок і керівництво для всієї мусульманської громади і кожного мусульманина, як джерело матеріалу для розв'язання всіх проблем життя людини і суспільства. Суна складається з учинків Мухаммада (фі'л), його висловлювань (Каули) і невисловленого схвалення (такрір) [див.: 7, с.214].

Суна Пророка дійшла до нас у хадисах, які на більш пізньому етапі були зібрані в склепіння. Завдяки цьому вдається простежити у всіх деталях пророчу діяльність Мухаммада, встановлення мусульманського права, з'ясувати обставини послання аятів, а також відтворити правильний образ доісламського та раньоісламського товариства Аравії.

Важливість Суни багато в чому зумовлена тим, що Мухаммад сам ретельно дотримувався посланих Аллахом приписів. Він не ставив себе вище від закону і явив собою зразок для наслідування у всьому. Основні принципи шаріату дозволяють знаходити баланс між законами релігійного вчення і розвитком суспільства.

Значення окремих коранічних аятів, що стосуються основних питань мусульманського віровчення, моралі та права, потребують роз'яснення та конкретизації. Найважливішим джерелом для правильного розуміння Корану є суна: «Пошли нашим нащадкам посланця з їх числа, щоб повідомить їм твої знамення, навчити їх Писанню та мудрості, й очистити їх» [2 :151].

Окремі суни збігаються зі змістом аяту Корану та підтверджуються, а інші – пояснюють і доповнюють Коран. Роз'яснення Пророка містять свідчення на одне або декілька можливих тлумачень аята, встановлюють якісні чи кількісні характеристики приписів. Одна з найважливіших функцій суни – утримання мусульман від крайнощів, надмірностей і помилок, причиною яких може стати неправильне тлумачення священного Корану. В іншому місці підкреслюється, що мусульманин повинен уникати надмірності навіть у поклонінні та служінні Аллаху. В цьому зв'язку практика Посланника Аллаха є чудовим прикладом того, як мусульманин повинен поєднувати служіння Аллаху з виконанням сімейних, громадських та інших обов'язків. Суна рясніє хадисами про те, як Пророк роз'яснював людям згубність надмірності та надмірності в одязі, їжі, дозвільних речах і навіть у поклонінні Аллаху та в заклику до добрих справ.

Вивчення Суни і дотримання її допомагає мусульманам зайняти гідне місце в будь-якому суспільстві, незалежно від його засад і культурних особливостей. Зважений, об'єктивний підхід до розуміння Корану і мусульманської традиції дозволяє налагодити діалог з усіма соціальними групами і релігійними конфесіями, ефективно реалізовувати свої можливості, сприяти зміцненню та розвитку того суспільства, в якому вони проживають.

У мусульманському праві суна трактується як доказ, який підтверджується її істинністю походження. З погляду походження суну поділяють на дві частини. Перша у свою чергу повинна складатися з достатньої кількості людей, при якій виключається можливість того, щоб вони могли змовитися між собою у неправді. Друга частина – це суна походження якої є сумнівним, оскільки вона передається однією особою, яка у свою чергу передає її від Пророка.

Третє місце в ієрархії джерел мусульманського права займала іджма, яка трактувалась як «загальна згода мусульманської громади». Поряд з Кораном і сунуою вона відносилася до групи авторитетних джерел шаріату. Практично іджма складалася з узгоджених думок з релігійних і правових питань, які були висловлені прибічниками Мухаммеда (число яких налічувало понад 100 чоловік), а згодом найбільш впливовими мусульманськими теологами – правознавцями (імамами, муфтіями, муджтахідами). Іджма розвивалася у вигляді інтерпретацій тексту Корану або суни, так і шляхом формування нових норм, які вже не пов'язувалися з Мухаммедом. Вони передбачали самостійні правила поведінки і ставали обов'язковими в силу одностайної підтримки муфтіїв або муджтахідів. Такий спосіб розвитку норм мусульманського права отримав назву «іджтіхад».

Велика роль іджми у розвитку шаріату полягала в тому, що вона дозволяла правовій

релігійній верхівці Арабського халіфату створювати нові правові норми, пристосовані до мінливих умов феодального суспільства, що враховують специфіку завойованих країн. До іджми як джерела права, що доповнює шаріат, примикала і фетва – рішення і думки окремих муфтіїв з правових питань. У VIII-IX ст. у зв'язку зі значним поширенням методу "іджіхада" мусульманське право активно розвивалося доктринальним шляхом.

З XI ст. у зв'язку з актуальними суперечностями між головними течіями в ісламі і різними правовими школами (мазхабами) мусульманське право фактично не існувало як єдина система. Внутрішні розбіжності в ньому набули істотного характеру.

Одним із найбільш спірних джерел мусульманського права, що викликає гострі розбіжності між різними напрямками, був кияс – розв'язання юридичних справ за аналогією. Згідно з киясом, правило, встановлене в Корані, суні або іджмі, може бути застосоване щодо справи, яка прямо не передбачена в цих джерелах права. Кияс не тільки дозволяв швидко врегулювати нові суспільні взаємини, а й сприяв очищенню шаріату в цілій низці моментів від теологічного нальоту. Але в руках мусульманських суддів кияс часто ставав і знаряддям відвертого свавілля. Найбільш широко цей метод був обґрунтований Абу Ханіфа та його послідовниками – ханіфітами. Найбільш різко проти киясу виступили ханбаліти і особливо шіїти, які взагалі не визнавали його джерелом права.

Як додаткове джерело права, шаріат допускав і місцеві звичаї, що не ввійшли безпосередньо в саме мусульманське право в період його становлення, але не суперечили прямо його принципам і нормам. При цьому визнавалися правові звичаї, що склалися в самому арабському суспільстві (урф), а також у численних народів, підкорених внаслідок арабських завоювань, або ж які зазнавали у більш пізній час впливу мусульманського права (адати).

Похідним від шаріату джерелом мусульманського права також були укази і розпорядження халіфів. У подальшому в інших мусульманських державах з розвитком законодавчої діяльності як джерело права стали трактуватись і відігравати дедалі зростаючу роль закони. Вони також не повинні були суперечити принципам шаріату і доповнювали його передусім нормами, які регламентують діяльність державних органів і регулюють адміністративно-правові відносини державної влади з населенням.

Висновок. Отже, узагальнюючі сказане, можна дійти висновку, що джерела мусульманського права є особливим видом норм, які через закріпленість у релігійних текстах набули загальнообов'язковості не стільки завдяки примусу з боку держави, скільки через віру в те, що ці норми даровані Аллахом і недотримання їх призведе до мук не лише в земному житті, а й після смерті. Ці правила через давню історію виникнення вкоренились у свідомість людей, забезпечуючи безперечне дотримання вимог і норм поведінки. Закріплені у релігійно-канонічних текстах, ці правила не можуть бути ні оскаржені, ні скасовані.

Література

1. Мусульманське сімейне право: релігієзнавчо – правовий контекст: монографія /В.І.Лубський, Т.Г.Горбаченко, М.В.Лубська. – Одеса: «ІНТЕРПРІНТ», 2010. – 412 с.
2. Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – 315 с.
3. Климович Л.И. Книга о Коране: его происхождении и мифологии. - М.: Политиздат, 1986. – 270 с.
4. Коран. Перевод и комментарии И.Ю.Крачковского. – М., 1963.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://islam.in.Ua/5/икгЯи11_ag1;ic1e8/1330/паде/4/ипсIex.1йт1
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://islam.in.Ua/15/икг/£и11_a11;ю1e8/3830/па£e/4/тёex.Бт1

Summary

Komlenko O. The Sources of Muslim Law. The article is devoted to the sources of Islamic law in terms of their socio - religious studies context. Islam more than other world religions is associated with the law. In constitutions of many Muslim countries Islamic doctrine is proclaimed as the state religion. Thus, the active development of various trends and schools of Islamic law has led to fears that it could lose the common principles and dissolve into many individual thoughts. The author counteracts this established doctrine of the "four roots", so it was a unified system of its sources. According to this doctrine, "four roots" of Islamic law are the Koran, Suna, ijma, and kiya. **Keywords:** Koran, Suna, ijma, Kijas trys, civilization, doctrine.